

VEENKOIRASTA VAAKALINTUUN

– Kalevalan eläimiä

Mira Martikainen
Mervi Kunnasranta

JUMINKEKO
2022

VEENKOIRASTA VAAKALINTUUN

Juminkeon julkaisuja nro 149

Kuvitus: Mira Martikainen

Lajikuvaus: Mervi Kunnasranta

Muut kirjoittajat: Katja Holmala, Mika Honkalinna, Suvi Hämäläinen, Jouko Högmänder, Antti Karlin, Kaarina Kauhala, Ilpo Kojola, Toni Laaksonen, Otto Latva, Johanna Mappes, Ismo Marttinen, Markus Melin, Elmo Miettinen, Jaakko Pohjoismäki, Hannu Pöysä, Satu Raussi, Jarkko Rutila, Kimmo Saarinen, Juha Taskinen, Juha Tiainen, Petri Timonen, Anssi Vainikka, Veli-Matti Väänänen

Ulkoasu: Mira Martikainen

Taitto: Pirkko Mähönen

Toimittaja: Markku Nieminen

Kirjan kuvittamista varten on saatu tukea Werner Söderström Osakeyhtiön kirjallisuussäätiöltä ja Raija ja Ossi Tuuliaisien säätiöltä.

© JUMINKEKO

© Mira Martikainen (kuvitus)

© Mervi Kunnasranta (teksti)

Valmistaja: BoD - Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN 978-952-7277-19-5

ISSN 2242-2447

VEENKOIRASTA VAAKALINTUUN

– Kalevalan eläimiä

Mira Martikainen
Mervi Kunnasranta

JUMINKEKO
2022

ALKUSANASET

Kalevala perustuu laulettuun kansanrunouteen. Ennen luku- ja kirjoitustaitoa runolaulu oli muun suullisen perinteen kanssa oman aikansa koululaitos, kirjasto ja media. Laulettujen tarinoiden, satujen, loitsujen, sananlaskujen ja vertausten kautta keskeistä elämän tietoutta siirrettiin sukupolvelta toiselle. Ei siis ole merkkillistä, että metsiemme, järviemme ja koko elinympäristömme eläimet esiintyvät suullisessa perinteessä varsin monilukuisesti. Niistä ei kerrota vain, minkä näköisiä ne ovat, vaan niitä kuvaillaan vivahteikkaasti monista eri näkökulmista. Niiden keskinäinen hierarkia selvitetään – ja myös suhde ihmisiin.

Itse asiassa kasveille polville kerrottiin eläintenkin kautta ihmiselon monimuotoisuudesta: ystävydestä, petollisuudesta, oikeudenmukaisuudesta sekä voiman oikein tai väärin käyttämisestä. Kalevalan suurimmat sankarit ovat tietäjiä, sananmahdin taitajia. Elias Lönnrotin kauaskantoinen oivallus oli runolaulussa esiintyneen kansanviisauden kokoaminen, valikoiminen

ja muokkaaminen eepokseksi vastapainoksi maailman sotaisille sankaritarinoille. Voimakkaimmin esiin nousevat Väinämöinen, Ilmarinen ja Lemminkäinen sekä heidän vastapoolinaan Pohjolan emäntä Louhi. Tarkkaan lukien myös eläimillä on suuri osuus niin Kalevalan sisältöön kuin sen esteettiseen ja eettiseen vaikuttavuuteen.

Kalevalan eläimet eivät ole vain ohimeneviä sivuseikkoja, vaan niiden kautta sukelletaan rikkaaseen kansanperinteeseen, joka avaa mielenkiintoisia tarinoita esimerkiksi oluen synnystä tai tulen katoamisesta ja löytymisestä. Koko havaittava ympäristömmekin syntyi linnunmunasta: maa, taivas, aurinko, kuu ja pilvet. Ilman suurta haukea Suomella ei olisi kansallisoitintakaan.

Tässä kirjassa tarkastellaan Kalevalassa esiintyviä eläimiä alansa asiantuntijoiden ja kuvataiteilijan silmin. Teoksen luettuaan on mielenkiintoista tarttua taas Kalevalaan ja nauttia sen eläinkuvauksista ja -tarinoista yhtä elämystä ja kokemusta rikkaampana.

Kuhmossa

Markku Nieminen

LUKIJALLE

Kaikki tuntevat Vanhan Väinämöisen ja muut Kalevalan karismaattiset ihmishahmot, mutta entäpä eepoksen eläimet? Sotkan munista monet muistavat koko maailmankaikkeuden muodostuneen, mutta mitä muuta? Tähän lähdimme etsimään vastausta, kun kouluaikojemme jälkeen avasimme Kalevalan uudelleen, ja välittömästi olimme ihastuneita eläinten vahvaan edustukseen tarinoissa. Pohjoisissa pyyntikulttuureissa eläimet ovat aina olleet arvostettu osa niin arkipäivää kuin henkistä maailmaa ja niinpä ne ovat mukana myös Kalevalan kerronnassa. Laskimme, että kalevalaisissa runoissa kulkee mukana kaiken kaikkiaan runsaat 80 eläintä. Eläimet ja niiden ominaisuudet kannattelevat tarinoita läpi teoksen. Joillakin on runoissa vahva rooli useammassa kohtaa, kun taas toiset mainitaan vain ohimennen. Varsinkin karhu on palvottu metsän kuningas, mutta runoissa esiintyvät niin ahne hylje, kavala käärme, utelias korppi kuin ahkera mehiläinenkin. Huomasimme samalla, että runoissa kuvastuu ihmisen vankka, mutta myös osin kompleksinenkin suhde eläimiin.

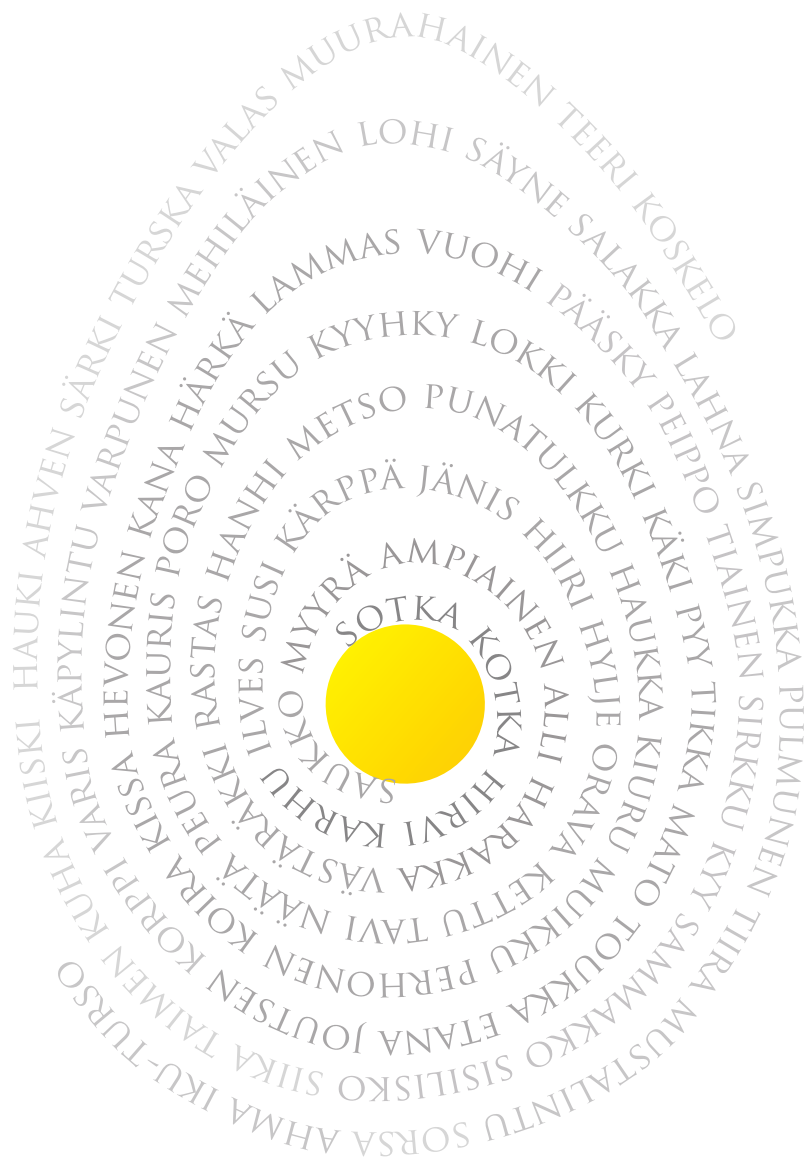
Löytöretkemme Kalevalan eläinrunoihin synnytti ajatuksen tehdä kuvitettu teos kansalliseepoksen eläinsankareista ja samalla kytkeä ne nykyhetkeen. Kalevalan kansantarinoita kerätessään Lönnrot samosi suomalaista metsää ja järveä sekä varmasti törmäsi matkoillaan moniin eläimiin ja luonnontapahtumiin. Kirjamme kuvi-

tuksessa esittelemmekin eläimet luonnonkulkin silmin; löytäen ja havaiten. Kantavana teemanä on eläimet suojaväreineen täydellisinä oman kotinsa, metsän tai veden asukkaina, joita kyllä ”näet, kun oikein osaat katsoa”. Lisäksi kirjan noin 26 keskiöön nostetulle eläimelle on muotoiltu oma graafinen symboli ”arvomerkiksi”. Teksteissä olemme tuoneet Kalevalan runon lisäksi myös tietopaketin kustakin eläimestä. Mielikuva Lönnrotin antaumuksellisesta tiedonkeruusta siivitti ajatustamme tämän päivän Lönnroteista. Annoimmekin kirjassamme tilaa heidän ajatuksilleen ja kokemuksilleen ’omasta eläimestään’. Kirjassamme kustakin eläimestä tarinoi vahvan lajituntemuksen omaava nykyluontotietäjä, joka kertoo meille omista havainnoistaan ja kokemuksestaan sekä valottaa näin osaltaan Kalevalan eläin-ihminen -suhdetta nykypäivänä.

Vaikka Kalevala on käännetty yli kuudellekymmenelle eri kielelle ja siitä on muokattu lukuisia eri kirjallisuuden ja kuvataiteen muotoja, niin kansalliseepoksemme eläimistöä ei ole laajasti käsitelty kirjallisuudessa. Nyt Kalevalan eläimillä on kirja, jonka kuviin ja tarinoihin toivomme kaikenikäisten lukijoiden löytävän.

Lämmin kiitos teille asiantuntijat, jotka kirjoittitte omasta suhteestanne kalevalaisiin eläimiin. Tarinanne ovat mielestämme huikeita. Kiitämme myös apurahoista, jotka mahdollistivat kirjan kuvituksen. Kiitos Helena Haakanalle käsikirjoituksemme oikoluvusta.

*Tampereella ja Joensuussa Kalevalan päivänä 2022
Mira Martikainen ja Mervi Kunnasranta*

SISÄLLYSLUETTELO

Sotka, <i>suoralintu</i>	9
Kotka, <i>vaakalintu</i>	13
Hirvi, <i>kruunupää</i>	19
Karhu, <i>mesikämmen</i>	23
Hauki, <i>vesisusi</i>	27
Kyy, <i>maanalanen</i>	30
Joutsen, <i>pitkäkaula</i>	36
Mehiläinen, <i>simasiipi</i>	40
Susi, <i>hukka</i>	44
Orava, <i>pöyhtöhäntä</i>	51
Hylje, <i>veenkoira</i>	55
Käki, <i>tinarinta</i>	60
Korppi, <i>kaarne</i>	65
Näätä, <i>kultarinta</i>	70
Kurki, <i>keträkulku</i>	75
Jänis, <i>ristisuu</i>	79
Ilves, <i>tupsukorva</i>	85
Metsähanhi, <i>lakla</i>	90
Kiuru, <i>leivonen</i>	94
Metsäpeura, <i>petra</i>	98
Ahven, <i>kyrmyniska</i>	103
Pääskynen, <i>pääsky</i>	107
Kettu, <i>reponen</i>	111
Rupikonna, <i>konna</i>	115
Härkä, <i>iso härkä</i>	119
Merihirviö, Iku-Turso	124

TULI SOTKA, SUORA LINTU;
LENTEÄ LEKUTTELEVI
ETSIIEN PESÄN SIJOA,
ASUINMAATA ARVAELLEN.
LENTI IÄT, LENTI LÄNNET,
LENTI LUOTEHET, ETELÄT.
EI LÖYÄ TILOA TUOTA,

PAIKKOA PAHINTAKANA,
KUHUUN LAATISI PESÄNSÄ,
OTTAISI OLOSIJANSA.
LIITELEVI, LAATELEVI;
ARVELEE, AJATTELEVI:
"TEENKÖ TUULEHEN TUPANI,
AALLOILLEN ASUINSIJANI?"

RUNO 1

SUORALINTU

SOTKA

Telkkä on se Kalevalan sotka, jonka mu-
nista muodostui koko maailmankaikkeus.
Seitsemän munaa viittaa siihen, että
kyseinen naaras saattoi olla vielä nuori.
Vanhat telkkänaarat kun tyypillisesti pyö-
rättävät keskimäärin yhdeksän munaa.
Kalevalan telkän munat hajosivat avoi-
mella alustalla, eikä ihme, sillä telkkä on
kolopesijä. Telkkä on perin suomalainen
vesilintu, sillä yli puolet kaikista Euroo-
pan telkistä pesii Suomessa. Naaraat
palaavat vuosi vuoden jälkeen uskollisesti
pesimään samaan palokärjen vanhaan
koloon tai nykyään yhä useammin ihmi-
sen askartelemaan pönttöön. Sen sijaan
telkkäkoirasta ei kiinnosta sen enempää
pönttö- kuin pariuskollisuuskaan. Komea
keikari vaihtaa joka kesä uuden emän-
nän. Naaraat käyvät myös munimassa
salaa toisten naaraiden pesään, jotta
ainakin joku poikasista jäisi henkiin. Poi-
kaset kuoriutuvat lähes yhtä aikaa. Ja jo
seuraavana aamuna mustan valkokirja-
vat poikaset hyppäävät uhkarohkeasti
korkealta ja kovaa pesäkolosta emon
kutsun rohkaisemana.

HANNU PÖYSÄ, johtava tutkija

Ensimmäinen muistikuvani telkstä on 1960-luvulta, kun koulupoikana aloittelin lintuharrastusta kotikyläni maita ja vesiä kierellen. Tapauksella on hauska yhteys kalevalaiseen tarinaan, jossa kuvataan sotkaksi kutsutun linnun munin-
takäyttäytymistä. Löysin telkänmunan uutun edustalla olevalta, veden ympäröimältä kiveltä. Tapaus jäi askarruttamaan mieltäni. Uskon sittemmin ratkaisseeni munan arvoituksen, ainakin osittain. Palataan siihen kohta.

Tuon ikimuistoisen tapauksen jälkeen telkkä pysyi pitkään lintuharrastuksessa vain yhtenä lajina muiden joukossa, aina vuoteen 1987. Aloitin silloin työurani vesilintutkijana Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksessa Evon riistantutkimusasemalla Hämeessä. Telkkätutkimuksella oli Evolla jo tuolloin pitkät perinteet. Ensimmäiset telkänpöntöt oli ripustettu riistantutkimusaseman välittömässä läheisyydessä olevan Kaitalammen rantaan vuonna 1946. Pian sen jälkeen maisteri Mika Sirén oli ryhtynyt selvittämään telkän pesinnän ja poikuevaiheen saloja. Sirénin tutkimusote oli kekseliäs ja aikaansa nähden moderni. Hän värjäsi aina tietyn poikueen poikaset yhtäläisesti ruiskuttamalla hautomisvaiheen loppupuolella muniin väriainetta. Värjättyjen poikasten avulla ja uskomattoman sinnikkäällä maastotyöllä Sirén kykeni selvittämään tarkoin yksittäisten poikueiden liikkeet ja kohtalon Evon pienten järvien ja lampien rikkomassa metsämaisemassa.

Evon riistantutkimusasemalla asusti 1980-luvun lopulla myös biologi Markku Milonoff, joka opettajan työn ohessa valmisteli väitöskirjaa niin kutsuttujen pesäpakoisten lintujen pesuekoon määräytymisestä. Telkstä tuli pian Markun väitöskirjan keskeinen tutkimuskohde, ja sen myötä ryhdyimme toteuttamaan telkkäpoikueiden radiolähtettiin perustuvaa seurantaa. Työ vahvisti monet Sirénin tekemät havainnot paikkansapitäviksi ja paljasti myös uusia yksityiskohtia telkkänaaraiden ja -poikueiden elinympäristön käytöstä.

Kaiken kaikkiaan tutkimus on osoittanut, että telkkänaaraat omaavat hämmästyttäviä kykyjä johdattaessaan poikueita halki synkkien metsien, mutta myös munintavaiheessa. Telkälle kuten monelle muulle sorsalinnulle on tyypillistä, että jotkut naaraat munivat toisten naaraiden pesään – ilmiötä kutsutaan pesäloisinnaksi. Itse asiassa telkkänaaraiden on todettu munivan kolmella eri tavalla: yhdet munivat vain omaan pesään, toiset sekä omaan että vieraaseen pesään ja kolmannet vain toisten naaraiden pesään. Saman naaraan munintakäyttäytyminen voi vaihdella vuodesta toiseen.

Omissa telkkätutkimuksissani olen keskittynyt erityisesti kysymykseen, miksi pesäloisintaa ylipäättään esiintyy. Pesäloisinnassa ei ole kyse vahingosta eikä satunnaisesta munien ripottelusta, vaan ilmiöllä on biologinen selityksensä. Loisivat naaraat näyttävät suosivan nimenomaan

Kalevalan eläimillä on nyt oma kirja. "Veenkoirasta Vaakalintuun" on kuvallinen ja sanallinen sukellus Kalevalan moninaiseen eläinkuntaan. Tämä kirja kokoaa yhteen kansalliseepoksemme koko eläin-
kirjon ja esittelee niistä keskeisimmät. Kirja kertoo itse eläinsankareiden lisäksi myös suhteestamme villieläimiin aina Kalevalan ajoista tähän päivään. Kirjassa on huikea kuvitus ja se on rennosti kirjoitettu. Kuvituk-

sesta vastaa graafikko Mira Martikainen ja lajiesittelyt on kirjoittanut biologi Mervi Kunnasranta. Kunkin eläimen mukana kirjassa kulkee myös kalevalainen runo. Lisäksi asiantuntija, joko työn tai harrastuksen kautta, kertoo oman näköisensä tarinan tuntemastaan eläinlajista. Tämä ajattoman kaunis kirja soveltuu kaikille ikäryhmille ja jokaiseen kirjahyllyyn – heti siihen Kalevalan viereen.

9 789527 277195

ISBN 978-952-7277-19-5

ISSN 2242-2447